

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-1-2.16>

Суходольська А. А.,
кандидат юридичних наук, старший викладач
Національного авіаційного університету
ORCID: 0000-0002-5794-9167

ПРАВО НА ЖИТТЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНЕ У СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВА РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ БІЖЕНЦІВ

THE RIGHT TO LIFE AS A DETERMINING FACTOR IN THE HUMAN RIGHTS SYSTEM AND THE BASIS FOR REGULATING THE RIGHTS OF REFUGEES

Мінімальна апріорна система природного права, запропонована Г. Гартом, має бути заснована на врахуванні того, що право становить собою механізм регулювання поведінки індивідів у суспільстві, а тому повинне мати певний основний, мінімальний зміст, щоб забезпечити можливість виживання для суспільства та його членів. Здійснення цього права на практиці гарантує збереження не тільки самого людського роду, але і його культурний і цивілізаційний розвиток, наступність традицій від покоління до покоління, які надалі закріплюються у правових нормах, тощо. Правова автономія людини дає можливість їй скористатися своїми правами та творити своє життя відповідно до власного образу бажаного майбутнього, фактично являє собою сутність людини (систему її особистісних цінностей). У більшості сучасних демократичних країн (і в Польщі та в Україні в тому числі) життя і здоров'я людини визнаються найвищою соціальною цінністю, благом, спрямованим на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних чи соціальних потреб, умовою життя і розвитку суспільства. Політична нестабільність, порушення прав людини, війни спричиняють масові потоки біженців, які намагаються мігрувати до безпечніших країн у намаганні забезпечити недоторканність свого права на життя і безпеку. Російська війна проти України продемонструвала світові велике досягнення нинішньої цивілізації, коли увесь світ став на захист України та права Українського народу на безпеку життя, демократичні країни надали притулок та допомогу українським біженцям, у чому вирішувалися лідери, передусім Польща.

Ключові слова: права людини, право на життя, право людини на безпеку, права біженців, російська війна проти України.

The minimum a priori system of natural law proposed by H. Hart should be based on the fact that law is a mechanism for regulating the behavior of individuals in society, and therefore should have a certain basic, minimal content to ensure the possibility of survival for society and its members. The implementation of this right in practice guarantees the preservation of not only the human race itself, but also its cultural and civilizational development, the continuity of traditions from generation to generation, which are further enshrined in legal norms, etc. The legal autonomy of a person gives him the opportunity to use his rights and create his life according to his own image of the desired future, in fact it represents the essence of a person (system of his personal values). In most modern democratic countries (including Poland and Ukraine), human life and health are recognized as the highest social value, a good aimed at satisfying physical (biological), spiritual, moral, cultural or social needs, a condition for life and development society. Political instability, violations of human rights, wars cause massive flows of refugees who try to migrate to safer countries in an effort to ensure the inviolability of their right to life and security. The Russian war against Ukraine demonstrated to the world a great achievement of the current civilization, when the whole world came to the defense of Ukraine and the Ukrainian people's right to security of life, democratic countries provided asylum and assistance to Ukrainian refugees, in which leaders stood out, primarily Poland.

Key words: human rights, right to life, human right to security, refugee rights, Russian war against Ukraine.

Право на життя, як відомо, є одним із фундаментальних людських прав, умовою для реалізації всіх інших прав: без нього важко собі уявити здійснення права на освіту, працю, відпочинок тощо. Людське життя є абсолютним благом для кожної людини та універсальним благом для всього людського роду; воно є необхідною умовою його виживання та продовження, відтворення та прогресивного розвитку, розквіту продуктивних сил і виробничих відносин, примно-

ження культурних та духовних цінностей усього людства. Утім, права на життя і здоров'я для людини – це не подарунок від держави, ці права належать людині від природи, даровані Всевишнім як стартовий капітал для життєдіяльності, вважаються у науці та політико-правовій практиці невідчужуваними і непорушними [1–3].

У європейській філософії права ще за античних часів замість гасла «людина людині вовк» (*homo homini lupus est*) була сформульована

принципово нова максима – «життя людини священне» (*homo homini res sacra*) [4]. Значно пізніше відомий американський учений-правник Г. Гарт вдався до виведення найменшо го спільного знаменника, тієї ключової соціальної цінності, яка була би спільною для всіх людей, і дійшов висновку, що нею є життя і виживання людини. Він збудував мінімальну апіорну систему природного права, яка має бути заснована на таких засадах: оскільки право становить собою механізм регулювання поведінки індивідів у суспільстві, воно повинне мати певний основний, мінімальний зміст, щоб сприяти мінімальній задачі виживання; отже, для існування суспільства потрібно забезпечити можливість виживання для його членів [5].

Відтак, людина прагне до таких умов життя, які здатні забезпечити їй збереження цього права, його реалізацію в різних життєвих ситуаціях, підтримання належного рівня здоров'я, продовження свого життя і його відтворення в наступних поколіннях тощо. Це право (а точніше його здійснення на практиці) гарантує збереження самого людського роду, його культурний і цивілізаційний розвиток, наступність традицій від покоління до покоління тощо. Автономія людини дає можливість творити їй своє життя відповідно до власного образу бажаного майбутнього, фактично являє собою сутність людини (систему її особистісних цінностей) [2].

У більшості сучасних демократичних країн (і в Польщі та в Україні в тому числі) життя і здоров'я людини визнаються найвищою соціальною цінністю – благом, спрямованим на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних чи соціальних потреб [6].

В усі часи людське життя і здоров'я розглядалися не лише як тісно пов'язані між собою особисті немайнові блага людини, але і як одна з найвищих цінностей суспільства, що становлять основу економічного і духовного розвитку держави [7]. Природно, що, з огляду на статус найвищої соціальної цінності, життя і здоров'я людини підлягають особливому захистові з боку держави, її органів та посадових осіб. Отже, основний загальносоціальний «тягар» із забезпечення захисту й реалізації права людини на життя і здоров'я, як і інших фундаментальних людських прав, у сучасному світі бере на себе держава.

Інші права і свободи людини і громадянина пов'язані із правом на життя і здоров'я, зумовлюються ним, втрачають сенс при втраті цього права або його порушеннях у результаті соціальних, екологічних чи інших явищ або з боку різних суб'єктів – фізичних і юридичних осіб, стихійних лих, екологічних чи техногенних катастроф тощо.

Наприклад, право на вибір місця проживання, право на свободу переміщення, яке є однією із фундаментальних основ Європейського Союзу,

може зазнавати обмежень в силу епідемії на зразок COVID-19, політики держав щодо мігрантів, як це було у Західній Європі у 2019–2020 роках. Нестабільність, порушення прав людини, між-етнічні або громадські конфлікти, що існують у низці країн та регіонів, спричиняють масові потоки біженців, які намагаються мігрувати до безпечніших країн [8].

Тобто політичні фактори, тенденції та події залишаються вагомими чинниками інтенсифікації міграції і провокують порушення прав людини і громадянина. Але чи не найбільшу загрозу у цій царині несе порушення права на життя і здоров'я людині з боку іншої держави, коли остання вдається до силового (насильницького) способу вирішення зовнішньополітичних конфліктів, зокрема у вигляді збройного конфлікту [9], однією з найнебезпечніших, найкривавіших та людинононенависницьких форм якого є війна.

Слід визнати, що, незалежно від свого характеру (загарбницькі, національно-визвольні, громадянські та ін. війни) та типу (справедливі і несправедливі, агресивні та оборонні війни, збройні дії сепаратистів усередині країни або дії урядових військ із захисту конституційного ладу), війни та інші збройні конфлікти як такі ставлять під загрозу реалізацію більшості прав і свобод людини, в тому числі її найважливіше природне право – право на життя. Саме умови війни призводять до повсюдного та масового порушення людського права на життя і здоров'я, попри застереження сучасного міжнародного гуманітарного права, в якому розроблена система норм конвенційного характеру, відомих під назвою «законів та звичаїв війни» [10]. Проте їх дотримання досі є радше винятком, аніж правилом, про що красномовно свідчать численні приклади сучасних збройних конфліктів (колишня Югославія, Руанда, Ірак, Афганістан, Сирія, Україна). Отже, поняття «біженці» можна вважати неодмінною складовою будь-якої війни, воєнного конфлікту або соціально-політичних потрясінь у державі [11].

Зокрема, одним з таких порушень людських прав у ході війни є масове ураження цивільного населення, яке не бере безпосередню участь у бойових діях. Знищення ж цивільного населення нерідко супроводжується руйнуванням об'єктів цивільної інфраструктури, знищенням запасів продовольства, внаслідок чого проживання людей у відповідних населених пунктах стає дедалі проблематичнішим, а часом – унаслідок постійних обстрілів, бомбардувань, свідомого знищення об'єктів критичної інфраструктури – просто неможливим.

Щонайчастіше саме воєнні конфлікти є головними призвідцями того, що люди, захищаючи свої невід'ємні та природні права на життя і здоров'я, мусять скористатися й іншим своїм правом – правом на вільне пересування, зокрема

на залишення кордонів своєї держави та пошуку притулку (захисту) на території інших країн. Для багатьох людей, відтак, в умовах війни (збройного конфлікту) реалізація їхнього права на вільне пересування, зокрема за межі держави, є чи не єдиною формою захисту права на життя і здоров'я.

Якщо говорити про ситуацію з правами і свободами людини і громадянина в Україні, обумовлену російською війною проти України у 2014–2022 роках, треба відзначити, що необхідним елементом реалізації прав біженців є першопочаткова реалізація особою свого права на вільне пересування, що означає таке особисте немайнове право фізичної особи, яке забезпечує їй можливість вільного на власний розсуд і у будь-якому напрямку та будь-який спосіб, та час (крім обмежень, які встановлюються законом) пересування по території України, та вільного виїзду за її межі та безперешкодного повернення до України. Це право складається з двох правомочностей: благоволенням свободою пересування («фізична особа визнається носієм відповідного блага) та благовикористання свободи пересування (фізична особа може вільно, на власний розсуд, задля досягнення своєї мети та задоволення власних інтересів вільно пересуватись як по території України, так і за її межами чи іншим чином використовувати надану їй свободу)» [6].

На превеликий жаль, вся світова історія густо рясніє прикладами більш чи менш масового відтоку населення за межі власних держав у пошуках більш безпечного та захищеного проживання. З плином часу проблема біженців не зникає, як не зникають з порядку денного світового співтовариства збройні конфлікти, а, навпаки, дедалі загострюється, набирає нових форм, обрисів і масштабів. Останні значно зросли з початку XXI ст. під впливом глобалізації. Тож проблема біженців ускладнюється, посилюється його вплив на різні сфери економічного, соціального, політичного і духовного життя людства і кожного конкретного суспільства, внутрішньої і зовнішньої політики багатьох країн незалежно від того, чи є вони приймаючою стороною або слугують джерелом біженців. Задля вирішення проблем біженців щоразу більше акумулюється коштів та засобів державного впливу.

Одним з останніх надзвичайно актуальних та красномовних прикладів є неоголошену російська війна проти України, особливо широкомасштабна агресія з 24 лютого 2022 року, що підтвердило пророчий прогноз видатного американського політичного діяча і мислителя (поляка за походженням) Збігнева Бжезінського: «Без України Росія перестане бути євразійською імперією» [12]. Саме прагнення відтворити цю імперію, врешті, зумовило російську агресію та призвело до катастрофічних наслідків для України, наслідків, що мають не лише соціаль-

ний, економічний, політичний, але й демографічний характер.

У результаті збройної агресії з боку Росії значна частина населення України перетворилася або на внутрішньо переміщених осіб (ВПО), шукаючи безпечніші місця на території України (це 7,1 млн на початок квітня 2022 р.), або на біженців за кордоном. За підрахунками Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, на 23 квітня 2022 р. з України виїхали понад 5,1 млн осіб, зокрема близько 2,9 млн – до Польщі, 774 тис. – до Румунії, 490 тис. – до Угорщини, 443 тис. – до Молдови, 354 тис. – до Словаччини. Як свідчать опитування, вибір біженцями країни обумовлений передусім наявністю в ній родичів або знайомих (48 %), а також близькістю до Батьківщини [14].

Зазначимо, що породжені російською війною проти України проблеми прав людини і громадянина та спричинений війною масовий потік біженців став предметом правового врегулювання як на рівні міжнародного і європейського права, так і на рівні національного законодавства України, Польщі, Словачки, Балтійських країн, Чехії та інших держав.

Так, відповідно до рішення Ради ЄС від 4 березня 2022 р. активовано Директиву 2001/55/ЄС [15] щодо надання тимчасового притулку (її ухвалили 2001 р. в умовах численних вимушених переміщень населення в результаті воєнного конфлікту в Боснії та в Косові). Директива регулює негайне забезпечення захисту громадян третіх країн, змушених масово рятуватися на території ЄС від війни або порушень прав людини, оскільки в умовах раптового прибуття багатьох біженців здійснити стандартну процедуру надання притулку, яка передбачає індивідуальний розгляд заяв, україн проблематично. Колективний захист переміщених осіб дає змогу без зволікань допомогти великій кількості людей в умовах надзвичайної ситуації, а також знизити тиск на систему органів надання притулку. Тимчасовий захист надають на рік із можливістю продовжити його до трьох років залежно від ситуації в Україні; він забезпечує право на перебування, працевлаштування, медичну та соціальну допомогу, освіту для дітей.

Найбільша кількість українців (понад 3,5 млн на останню декаду травня 2022 р.) опинилася в Польщі, яка фактично стала для них головним прихистком – основною країною Європейського Союзу, що взяла на себе «левоу частку» турботи про захист і забезпечення прав громадян України в умовах війни, що триває. Від початку конфлікту Польща стала важливим хабом для надання Україні міжнародної підтримки, включаючи гуманітарну, матеріальну та військову допомогу [16]. Безсумнівно, близькість кордонів, етнокультурна і мовна спорідненість польського та українського народів чимало прислужилися тому, що феномен українських біженців набув сво-

ерідного забарвлення саме в контексті україно-польських відносин.

Добре відомо, що останні ніколи не були простими й безхмарними: в далекому минулому часом між нашими народами точилися війни, мали місце гострі ідейні суперечки та тривалі політичні конфлікти на релігійній й етнічній основі тощо. Чимало сторінок спільної українсько-польської історії затьмарюють періоди непорозуміння, протистоянь, взаємного поборювання. Проте це історія. Враховувати її уроки, без сумніву, потрібно, але керуватися ними, вибудовуючи спільне майбуття

на засадах миру, співробітництва, толерантності та взаєморозуміння, навряд чи можна.

Не випадає заперечувати, що наші країни доклали багато зусиль останніми роками, аби позбутися обтяжливих стереотипів минулого, засвоїти уроки історії і відмовитися від діалогу одним з другим з позиції сили. Так, нині Польща є чи не найбільш послідовним прихильником і захисником євроінтеграційних прагнень України [13], послідовна підтримка з боку Польщі здійснення процесів європейської інтеграції України набуває особливого значення.

Список використаних джерел:

1. Kostytsky Wasyl. Podzial wladzy w kontekscie teologiczno-sociologicznego rozumienia prawa (eseje z sociologii prawa) / W. Kostytsky. Warszawa: Wydawca: Trybunal Konstytucyjny, 2023. 196 s.
2. Гришук О.В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : «Компанія ВАІТЕ». 2019. С. 18.
3. Костицький В. В. Теолого-соціологічна теорія права / В. В. Костицький // Соціологічні та філософські проблеми права очима молодих науковців та практиків: матеріали Всеукраїнської правової науково-практичної конференції. Тези доповідей. Випуск № 2 (Київ, 20 травня 2011р.) [гол. ред. колегії д.ю.н. Костицький В. В.]. Київ, 2011. С. 7–11.
4. Дяченко В.І. Міжнародне гуманітарне право : філософсько-правова доктрина регулювання збройних конфліктів. Ч. I : Історія становлення / В.І. Дяченко, М.В. Цюрупа, П.В. Шумський. Київ : Сфера, 1999. С. 16.
5. Hart H.L.A. The Concept of Law. Oxford : Oxford Clarendon Press, 1961. P. 152, 153.
6. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ : КНТ, 2007. С. 273.
7. Особисті немайнові права особи : навч. посібник / за ред. А.О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 109.
8. Касьянова М.М. Міграція громадян України до Білорусі, Молдови та Росії в умовах постбіполярної трансформації міжнародної системи : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» (052 – Політологія). Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ; Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, Чернівці. 2018. С. 177.
9. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посібник. Київ : Вид-во «ФОРМ» Голембовська О.О., 2018. С. 138–139.
10. Базов В.П. Порушення законів та звичаїв війни. Велика українська юридична енциклопедія. У 20-ти томах. Том 17 : Кримінальне право. Київ : Право; Національна академія правових наук України, 2017. С. 239–240.
11. Лавер О.Г. Біженці, вимушені переселенці та нелегальні мігранти ХХ – початку ХХІ століть як глобальна проблема людства. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія. 2014. Вип. 2. С. 92.
12. Бжезінський З. Велика Шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / пер. з англ. О. Фешовець. Львів; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. С. 46.
13. Моцик О.Ф. Інституційні чинники модернізації українсько-польських відносин у гуманітарній сфері в умовах процесів євроінтеграції : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Східно-європейський національний університет імені Лесі Українки; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2020. С.
14. Українські біженці війни за кордоном. Електронний ресурс : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinski-bizhentsi-viynu-za-kordonom>.
15. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. *Official Journal of the European Communities*. 7.8.2001. P. L 212/12 – L 212/23.
16. Україна і Польща відкривають нову сторінку у спільній історії – дипломати. Електронний ресурс : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3477945-ukraina-i-polsa-vidkrivaut-novu-storinku-u-spilnij-istorii-diplomati.html>.